

Юрій Ніколаєць

ДИНАМІКА ЕТНІЧНОЇ ТА ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1941 РР.)

Названі основні чинники, які визначали зміни етнічної та етносоціальної структури населення Галичини на початку Другої світової війни. Висвітлено процес переселення та відселення жителів із 800-метрової смуги поблизу державного кордону та у зв'язку зі спорудженням наземно-зенітного артилерійського полігона Київського Особливого Військового Округу у Львівській області з визначенням населених пунктів, які підлягали знесенню.

Ключові слова: *Галичина, етносоціальна структура населення, національні меншини, депортації, Друга світова війна.*

Nikolaets Yu. Ethnical and ethno-social structure changes of the Galichina people at the beginning of the Second World War. Main factors which defined ethnical and ethno-social structure changes of the Galichina people at the beginning of the Second World War were named. The relocation and resettlement process of people from 800-metres line near the government border and in case of building ground anti-aircraft artillery range of the Kiev Special Military District in Lvov oblast with determination of settlements which were demolished was highlighted.

Key words: *Galichina, ethno-social people structure, national minorities, deportation, Second World War.*

Постановка проблеми. Участь СРСР у бойових діях на початку Другої світової війни у союзі із Німеччиною сприяла приєднанню до Радянського Союзу території Західної України, до якої входили землі Галичини. Встановлення контролю над цією територією відбувалося в умовах прискореної радянзації краю. Протягом 1939–1941 рр. та з 1944 р. Галичина перебувала у складі УРСР, де 4 грудня 1939 р. було утворено Львівську, Дрогобицьку (нині входить до складу Львівської області), Станіславську (нині Івано-Франківську), Тернопільську області (до 1944 р. Тарнопільську). До останньої також увійшли південні окраїни Волинського воєводства.

Західний регіон України значно відрізнявся як за етнічним складом, так і в духовному, економічному житті від інших областей України. Впродовж багатьох років тут жили українці, євреї, росіяни, роми, які перебували на становищі національних меншин, а панівною нацією вважалися поляки, угорці, румуни. З приходом радянської влади їх становище різко змінилося. З національної меншини українці перетворилися на титульну націю, проте возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській державі принесло мешканцям цього регіону не тільки здійснення віковичної мрії, а й трагічні випробування [14, с. 179].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та польські історики значну увагу приділяють дослідженню актів масової депортації місцевого населення Західної України до східних районів СРСР як складової частини загального плану інкорпорації

краю. Проблема депортацій населення західноукраїнських земель досліджувалася І. Винниченком, І. Біласом, В. Сергійчуком, С. Макарчуком, К. Кондратюком, М. Литвином, О. Калакурою, В. Адамовським, Ю. Сорокою, Р. Торжескі, Г. Мотиною, Ж. Стобняк-Сморжевською тощо. Дослідники визначили основні причини здійснення масових депортацій та кількісні показники виселення представників певних етнічних груп. Продовжуючи їхню роботу, варто звернути увагу на військовий та економічний чинники, які впливали на динаміку етнічної та етносоціальної структури населення Галичини на початку Другої світової війни.

Вклад основного матеріалу. Перетворення, які мали місце в Західній Україні після її приєднання до СРСР у 1939 р., викликають суперечливі трактування в українському суспільстві та серед науковців у зв'язку із відмінностями у оцінках періоду 1939–1941 рр. загалом. Частина дослідників акцентує увагу у першу чергу на модернізації Червоної Армії в умовах переходу до її комплектування на територіально-кадровій основі як засобу організації відсічі ворогу у майбутньому протистоянні з Німеччиною. Інші науковці окреслюють коло наукових пошуків вивченням процесу радянської західноукраїнських земель, наголошуючи на незавершеності цього процесу через швидкий початок війни проти вермахту. Проте часто поза увагою дослідників залишається переміщення населення західноукраїнських земель, викликане тогочасними уявленнями радянських урядовців та військових спеціалістів щодо специфіки обладнання позицій військ, які розташовувалися на цій території і націлювалися на подальший наступ у західному напрямку.

У ході радянської західноукраїнських областей з метою знищення або послаблення опору радянському режиму чинилися масові арешти та депортації, в розвитку яких суттєво змінювалася етнічна структура населення регіону. У першу чергу під удар репресивної машини потрапили поляки з-поміж колишніх адміністраторів, військових, осадників, поміщиків [21] та представники українського підпілля. Часто задля забезпечення високих показників проведеної роботи арешти чинилися без будь-яких причин. У деяких випадках підставою для них виступало прагнення заволодіти майном заарештованих. Не маючи формальних підстав для арешту,

частину заарештованих тримали по кілька діб під вартою без офіційного оформлення справ, без висунення звинувачення, а найчастіше без будь-яких матеріалів допитів, постанов про арешт [8]. Лише протягом 22 вересня – 1 жовтня 1939 р. у Станіславі було заарештовано 370 осіб, у тому числі 278 колишніх працівників польської жандармерії та поліції [5]. А на 10 жовтня Станіславською оперативною групою вже було заарештовано 1244 особи [9].

На 1 жовтня в умовах, коли масових арештів у Львові ще не було, на території західноукраїнських областей оперативні групи заарештовували 3914 осіб [20]. Проте на 27 листопада 1939 р. у областях Західної України було заарештовано 5972 особи, з яких у Львівській області – 1482, Тернопільській – 580, Станіславській – 2372, Луцькій – 1538 [7]. А на 10 грудня 1939 р. арешту було піддано 1057 офіцерів колишньої польської армії. При цьому ще 3878 офіцерів перебували у таборах для полонених [19].

5 березня 1940 р. рішенням Політбюро ЦК НКВС було запропоновано (а по суті це був наказ) справи заарештованих на території західноукраїнських областей поміщиків та чиновників розглянути у особливому порядку, який передбачав проведення розгляду справ без виклику заарештованих та пред'явлення обвинувачення і ухвали щодо вироку, але з обов'язковим застосуванням вищої міри покарання [2, с. 67]. Підставою для такого жорстокого рішення ставав так званий класовий підхід, коли ворогами радянської влади оголошувалися представники певних соціальних груп. Виконавці вироків та ті, хто забезпечував здійснення арештів, заохочувалися до відповідної діяльності фактичною безкарністю у привласненні майна заарештованих. При цьому спочатку ті, кого було заарештовано, навіть не уявляли, що їх можуть розстріляти без суду та слідства, мотивуючи своє переконання неприпустимістю такого підходу та впевненістю, що світова громадськість не допустить подібної сваволі. Проте московське керівництво брало до уваги лише власні цілі та амбіції, нехтуючи правами людини та думкою світової спільноти.

Вістря репресій спрямовувалося у першу чергу проти польського населення. Так, у Львові, згідно з даними, вміщеними у Постанові ЦК КП/б/У «Про беззаконня, допущене місцевими органами влади у Львові» від 9 серпня 1940 р., місцеві партійні і

радянські органи забороняли польським лекторам читати лекції польською мовою, здійснювали масове виселення із квартир, всіляко перешкоджали прийому на роботу поляків [26, арк. 95]. Тільки в Золочеві у перший день після вступу до міста радянських військ було без суду і слідства розстріляно 12 польських урядників [18, с. 575]. Також було розгорнуто репресивну діяльність проти ОУН. Лише протягом 1940 р. було репресовано 4657 членів ОУН, а в січні–лютому 1941 р. – ще 1462 особи [6]. Діяльність НКВС проти ОУН характеризувалася як така, що була спрямована на ліквідацію «політичного бандитизму», що відповідним чином відображалось у документах. Так, у огляді діяльності органів НКВС у західних областях УРСР у січні–червні 1941 р. вказувалося, що протягом 1 січня – 15 червня 1941 р. у західноукраїнських областях було ліквідовано 38 політичних і 25 карних «банд» загальною кількістю 273 особи. Крім того було заарештовано 212 осіб, які допомагали «бандитам», а також 747 нелегалів. За цей час також було виселено 1865 членів ОУН. Проте на обліку органів НКВС на 15 червня 1941 р. перебувало ще 77 діючих «бандгруп», у складі 366 осіб, більшість яких діяли у Тернопільській та Волинській областях [15].

Водночас усвідомлення відмінностей світогляду населення західноукраїнських областей змушувало місцевих радянських чиновників навіть обмежувати застосування певних норм радянського законодавства, щоб уникнути масованого спротиву нововведенням та не зірвати планів будівництва військових споруд для потреб КОВО. Наприклад, 24 грудня 1940 р. ЦК КП/б/У звернувся із проханням до ЦК ВКП/б/ за дозволом не притягати до відповідальності згідно із Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. тих працівників і службовців польської національності західних областей України, які не вийдуть на роботу 25 і 26 грудня 1940 р., і тих робітників та службовців української та російської національності західноукраїнських областей, які не вийдуть на роботу 7 і 8 січня 1941 р. [27, арк. 87]. Таке звернення пов'язувалося із масовістю святкування Різдва Христового на західноукраїнських землях.

Одним із аспектів радянізації західноукраїнських земель стало масштабне переміщення населення, яке радянська влада розгля-

дала як своєрідну панацею для придушення будь-якого антикомуністичного опору [18, с. 583]. Радянським військовим теоретиком В. Триандафіловим, який розробив так звану тактику «глибокої операції», воно розглядалося як засіб зміцнення радянської влади. Цей процес передбачав депортації населення за етнічною належністю, майновими ознаками, політичними поглядами та у зв'язку із військовими потребами, зумовленими зміною конфігурації кордонів держави та обладнанням військових аеродромів, полігонів та інженерних споруд для потреб Київського Особливого Військового Округу (КОВО). Введення у назву округу слова «особливий» означало його організацію для ведення війни. Такий характер організації КОВО в умовах розгортання Другої світової війни визначав досить стислі терміни переміщення населення західноукраїнських областей, що накладало свій відбиток на організацію переселення.

21 грудня 1939 р. було прийнято постанову ЦК КП/б/У для вирішення питань, пов'язаних із виселенням осадників. У ній йшлося про те, що з метою забезпечення операції з виселення осадників з областей «колишньої Західної України» відповідно до постанови ЦК ВКП/б/ від 12 грудня 1939 р. ЦК КП/б/У секретарі Львівського, Дрогобицького, Станіславського, Тарнопільського, Волинського і Рівненського обкомів КП/б/У мали особисто взяти участь у роботі щодо створення планів обласних трійок НКВС з проведення обліку і виселення осадників, а також виділити на допомогу кожній оперативній групі у повітах необхідну кількість місцевого активу [22, арк. 61]. А відповідно до рішення ЦК ВКП/б/ від 22 грудня 1939 р. належало додатково включити до тих, кого мали виселити, сторожову охорону лісів.

29 грудня 1939 р. було прийнято постанову РНК СРСР від 29 грудня 1939 р. «Про виселення із західних областей України польських осадників у Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Івановську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську й Омську області та Комі АРСР». Постанова передбачала переселення 21 тис. сімей у складі щонайменше 100000 осіб [16, с. 583].

Постановою ЦК КП/б/У щодо питань, пов'язаних із виселенням осадників від 19 січня 1940 р., визначалася й доля етнічних українців, які належали до сторожової охорони. У ній наголошувалося, що

ЦК КП/б/У, заслухавши повідомлення очільника НКВС УРСР І. Серова, зобов'язав обласні трійки НКВС і обкоми КП/б/У під час виселення керуватися наступним: відповідно до постанови Раднаркому СРСР підлягали виселенню на загальних підставах і сім'ї осадників та лісових сторожів – українців, які числилися у списках воєводств і були виявлені у процесі обліку осадників органами НКВС УРСР [23, арк. 1]. Цією самою постановою Обласні трійки НКВС і секретарі обкомів КП/б/У західних областей для забезпечення процесу виселення зобов'язувалися налагодити попереднє вивчення обстановки працівниками, які безпосередньо мали проводити роботу з виселення (вивчити місце розташування поселень і господарств осадників) [23, арк. 2].

Деякі питання, пов'язані із розміщенням на місці виселених осадників, інших жителів, регулювалися постановою ЦК КП/б/У від 24 грудня 1939 р. «Про використання майна осадників, які виселялися». Всю землю осадників, за винятком тієї частини землі, яка вже була розподілена між селянами, а також худобу належало передавати до відповідних фондів облвиконкомів для наділення нею радгоспів та колгоспів. Приміщення осадників слід було використовувати у першу чергу для організації шкіл, лікарень, медичних пунктів, пологових будинків, ясел, сільських рад та правлінь колгоспів. Будинки осадників включали до фонду, який створювався для розміщення у майбутньому МТС, радгоспів, для квартир учителів, лікарів, а меблі належало використовувати для дитячих будинків, лікарень та шкіл [22, арк. 62–63].

Проте свавілля місцевих органів радянської влади у справі виселення з житлових приміщень місцевих жителів лише відповідно до забаганок керівництва набуло таких масштабів, що це питання розглядалося на засіданні ЦК КП/б/У. У постанові ЦК КП/б/У «Про націоналізацію будинків у Західних областях УРСР» від 31 грудня 1939 р. наголошувалося, що у ряді міст Західної України допускалася націоналізація невеликих будинків, що визнавалося неправильним, оскільки було визначено «націоналізувати лише великі приміщення». Тому ЦК КП/б/У зобов'язував обкоми і облвиконкоми Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Рівненської, Волинської і Тернопільської областей звертатися до ЦК КП/б/У

і Раднаргоспу УРСР для отримання дозволу щодо націоналізації кожного окремого будинку [22, арк. 151].

Поряд з цим на території західноукраїнських областей мало бути розселено осіб, які були евакуйовані з тієї частини колишньої Польської держави, яка опинилася під контролем Німеччини. За даними Наркомату внутрішніх справ СРСР, до кінця 1939 р. в Україну прибуло 32700 біженців і 15000 безробітних [11, с. 291].

Постановою Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП/б/У від 10 лютого 1940 р. «Про розселення евакуйованого населення з території Німеччини на території Західних областей УРСР» затверджувався план розміщення евакуйованого населення. Відповідно до нього на території західноукраїнських областей мали розселити 15000 осіб за таким розподілом по областях: Волинська – 1000 сімей (3000 осіб), Рівненська – 1300 (3900), Тернопільська – 2300 (6900), Станіславська – 400 (1200). Облвиконкоми та обкоми КП/б/У областей, де було визначено розселення, зобов'язувалися протягом доби встановити райони та села, де буде провадитися розміщення евакуйованих. Розселення евакуйованих мало проводитися у будинках, «звільнених» німецькими колоністами та осадниками. Постановою передбачалося наділити евакуйованих землею та дрібним сільськогосподарським реманентом за рахунок земельного фонду німецьких колоністів, осадників та залишеного ними дрібного сільськогосподарського реманенту, а також одноразово надати допомогу паливом та продуктами харчування. На території Галичини пунктами прийому евакуйованого населення визначалися Любачів, Ольховце та Перемишль [23, арк. 62–64].

Із кінця жовтня 1939 р. органи НКВС почали відправку біженців і безробітних (поляків та українців) на спорудження підприємств чорної металургії Донбасу та для роботи на них. Серед переселених на Донбас було 2780 інженерів, техніків, майстрів, а всього до квітня 1940 р. виїхало 17000 осіб [11, с. 129].

Порівняно велике переміщення населення на території Галичини передбачалося згідно з Постановою РНК УРСР та ЦК КП/б/У від 13 лютого 1940 р. «Про відведення земельної ділянки під окружний наземно-зенітний артилерійський полігона Київського Особливого Військового Округу у Львівській області». На виконання цього рішення у зв'язку із розширенням колишнього полігона Війська

Польського (для спорудження якого місцеві землевласники сіл Лелихівка та Щирець свого часу віддали земельні наділи для проведення стрільб Війську Польському) [4], де до Другої світової війни польські військові проводили стрільби з артилерії та стрілецької зброї (а до 1918 р. на полігоні навчалися вояки армії Австро-Угорщини), належало відвести під полігон ділянку площею 27635 га (довжиною 27 км) у межах ділянки Яворів–Немирів–Магерув–Крехув–Янів Львівської області. Львівський облвиконком зобов'язувався провести роз'яснювальну роботу серед населення про необхідність відведення ділянки під полігон, переселити із зони полігона у межах Львівської області на місця німецьких колоністів і осадників, що виїхали, 2370 дворів, надавши кожному житлове приміщення і однакову за площею ділянку землі. Львівський облвиконком та командування КОВО зобов'язувалося надати переселенцям по 500 руб. на кожен двір на витрати, пов'язані із переміщенням майна, але видаючи допомогу, диференційовано підходити до визначення потреб кожного двору. Всі витрати, пов'язані із організацією полігона і переселенням дворів, мали здійснюватися за рахунок КОВО. Переселення дворів із зони полігона належало завершити до 30 березня 1940 р. Визначення населених пунктів, жителів яких планувалося переселити, визначалося спеціалістами у галузі артилерії зі складу командування 209-го корпусного артилерійського полку 6-го стрілецького корпусу [23, арк. 66–68].

Загалом по зоні артилерійського полігона згідно із даними, складеними на основі здійснених військовими переписів населення, мали переселити 14371 особу. Планувалося переселити 6179 осіб у складі 1014 селянських дворів із сіл Велика Вишенька, Мукичаки, Рейнчки, Загуже, Старий Двір, Підлуки, Курницьке, Боніти, Вальдорф, Журавенька, Геруси, Думаси, Червоний Верх, Лутава, Мала Вишенька, Стельмахи, Хородисько, Баландюхи, Хреми, Юськи (Южки), Кушніри, Галани, Майдан та хуторів Мельника, Михалки, Коваля та інших Грудецького повіту Львівської області. Крім того, відселялися жителі сіл Язув, Вербляни, Боровей, Нове, Кут, Бідуни, Кулики, Велика Березина, Фільварок, Мала Березина, Осечина, Марки, Запусти, Шипки, Хуки, Худеки, Гери, Тістечки, Пилини, Гарай, Мельники, Маласняки, Крушини, Тростянецьке, Гора, Раби, Тишики кількістю 3615 осіб у складі 578 дворів із Яворівського

повіту Львівської області. Виселенню підлягали також 1394 жителі 235 дворів сіл Львівськ, Бяла, Зявене, Пясново, Ясинівка, Змаслув, Киспарув, Сродек, Деревенька, Бурсучини Рава-Руського повіту. Переселити мали і 3183 особи у складі 543 селянських дворів із сіл Шабельне, Хучисько, Яроші, Ношешиця, Бжище, Провала та хуторів Червинець, Ковулька, Голуби, Юрки та інших з Жолкевського повіту Львівської області [23, арк. 68]. Переселення здійснювалося досить жорсткими методами. За спогадами місцевих селян, деякі села зносили протягом доби, не турбуючись про власність їх мешканців, яких примусово переселяли до Бессарабії чи східноукраїнських областей. Однак незважаючи на це, окремі галичани віддавали перевагу проживанню на рідній землі, поверталися до рідних місць, копаючи землянки замість зруйнованих будинків [13].

Переселення жителів Галичини також здійснювалося у зв'язку з формуванням прикордонної смуги, яка включала в себе мережу прикордонних застав, контрольно-слідових смуг та опорних пунктів із обладнаними вогневими точками різних типів і шляхами сполучень.

2 березня 1940 р. Рада народних комісарів СРСР і ЦК ВКП/б/ прийняли спільну постанову «Про охорону держкордону в західних областях УРСР і БРСР». 7 березня 1940 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія надіслав директиву прикордонним військам Західного округу розпочати підготовку до виселення жителів прикордонної смуги. А 3 квітня РНК УРСР і ЦК КП/б/У постановили переселити жителів 800-метрової прикордонної смуги західних областей УРСР із очищенням її від будівель, які не використовувалися радянськими прикордонниками. У постанові від 3 квітня вказувалося, що відповідно до постанови РНК СРСР №289-127сс від 2 березня 1940 р. «Про охорону державного кордону у західних областях УРСР і БРСР» РНК УРСР і ЦК КП/б/У належало відселити 22615 жителів 72 населених пунктів, які частково входили до 800-метрової прикордонної смуги, у кількості 4870 дворів. Відселення потрібно було здійснити вже у травні 1940 р. Крім того, до 20 квітня 1940 р. належало переселити всіх жителів 157 населених пунктів, які повністю входили до 800-метрової прикордонної смуги, кількістю 80185 осіб у складі 17342 селянських дворів. У тому числі на території Волинської області мали бути відселені жителі 11 населених пунктів у кількості 427 дворів з населенням 2142 особи і

переселено 30 населених пунктів у кількості 3457 дворів з населенням 15289 осіб. У Львівській області мали відселити жителів 16 населених пунктів у кількості 950 дворів з населенням 4892 особи і переселити 40 населених пунктів у кількості 2437 дворів і з населенням 11922 особи. По Станіславській області повинні були відселити жителів 20 населених пунктів у кількості 1595 дворів з населенням 6446 осіб та переселити 14 населених пунктів у кількості 1399 дворів з населенням 5786 осіб. На території Дрогобицької області мали відселити жителів 24 населених пунктів у кількості 1800 дворів з населенням 8640 осіб і переселити 57 населених пунктів у кількості 5520 дворів з населенням 27565 осіб. У Тарнопільській області потрібно було відселити жителів 1 населеного пункту у кількості 98 дворів з населенням 495 осіб і переселити 16 населених пунктів у кількості 4529 дворів з населенням 19623 особи. Відселених жителів належало розселити у тилловій частині цих сіл, наділяючи кожному двору присадибну ділянку і наділ землі замість тієї, що залишалася у 800-метровій прикордонній смузі [24, арк. 2–3].

Осіб, яких переселяли, належало розселити у межах областей у вільних будинках колишніх осадників і німців-колоністів. У зв'язку із нестачею вільних будинків на території Дрогобицької області мали переселити 2582 двори у вільні будинки колишніх осадників і німців-колоністів до Рівненської області і 216 дворів – до Станіславської області. Жителів 800-метрової прикордонної смуги, які не були пов'язані із сільським господарством, слід було переселити до містечок і міст тиллових районів у вільні будинки. Відселення мало розпочинатися із населених пунктів, які найближче розташовувалися до державного кордону. Відселення з 800-метрової смуги жителів міст Устилуг, Сокаль, Угнув, Перемишль, Лиско, Кути і Залещики мало здійснюватися за матеріалами НКВС УРСР. Усім дворам, які відселялися, надавалося право переносу житлових будинків та прибудинкових споруд за винятком тих, які передавалися у розпорядження прикордонних військ НКВС УРСР [24, арк. 4–5].

На території Волинської області переселенню і відселенню підлягали села Кошари, Ольшанки, Грабов, Адамчуки, Забужжя, Вулька-Угруска, Мельники, Опалин, Гуша, Північні Голендри, Вовчий Перевіз, Бережці, Терехи, Висоцьк, Бендюги, Бистроки, Кладнів, Солтоси, Юшів, Коритниця, Граївка, Бремби, Чернявка,

Вулька Видронецька, Залужжя, Ізув, Острів, Черникув, Вигоданка, Амбуків, Цуцневе, Млиніска, Михале, Вовчок, Кшечув, Мельникув, Литовиж, Зджари Малі, Зджари Вельке та хутір Заріччя [24, арк. 7–8].

На території Львівської області відселенню і переселенню підлягали села Ромаші, Скоморохи, Ільківці, Валувка, Потужиця, Вулька Потужиця, Бендюха, Глухув, Ванюв, Гура, Остробуж, Новосілки Пшедні, Пятночки, Нетреба, Велжець, Майдан, Лувча, Нове Село, Дахнув, Футори, Ушківці, Забяла, Мілкув, Мисани, Добча, Добра, Нигани, Лежахув, Монастеж, Нелепковице, Вязовниця, Шувсько, Гарбаже, Собецин, Михалувка, Грабовець, хутори Новий Двур, Боженко, Лужок, Яцухи, Корчі, Шеленик, Павельце, Пизуни, Михальці, Рудка, Тепляки, Шури, Зарічний, Коти, Пігани, Лежахув (одноіменний із селом), Залучани, Глинсько, Горілий, Згода, Засане [24, арк. 9–13].

На території Станіславської області відселенню і переселенню підлягали жителі сіл Сенечів, Вишків, Яблониця (два одноіменних села у Яремчанському та Жаб'євському районах), Вороненко, Голошина, Гринява, Ферескул, Полянки, Довгопіль, Стебне, Усцерики, Бервінково, Хороцова, Бялоберезка, Губки, Ростоки, Рожень Вельки, Тудюв, Слобудка, Кобаки, Рибне, Попільники, Тучапи, Драгасимув, Княже, Серафимьце, Залуче, Завале, Кулачин та хуторів Горошок, Снятин, Червоне, Козинце [24, арк. 14–15].

На території Тернопільської області мали бути переселені і відселені жителі сіл Печарна, Добровляни, Грудек, Косьцельники, Зазулинське, Синюв, Колодрубка, Горошова, Усьцебискупе, Худиківця, Ольховець, Волковце, Дзвіногород, Трубочин, Беловце, Окопи, Козачувка, Мельниця [24, арк. 16–17].

На території Дрогобицької області мали бути відселені і переселені села Склад Сольний, Барич, Халупки Дусовські, Фольварк, Халупки Бандацьке, Склад, Торки, Халупки Торське, Халупки Медицьке, Гурко, Гуречко, Пшекопана, Вільча, Пралковце, Дибівка, Тарновце, Фольварк Леницький, Мельнув, Славніце, Красичин, Нагурчани, Ольшани, Хохловице, Купна, Хижинка, Хижина, Бахув, Іскань, Руска Весь, Польхова, Сельниця, Барткувка, Домбрувка Сторженська, Седлиська Гдичина, Володзь, Яблониця Руська, Грошувка, Улуч Плешава, Добра Шляхеська, Тирнава

Сольна, Лишна, Мендзиброзе, Бяла Гура, Ольховце, Залуж, Монастежець, Луковиця, Воля Постолова, Посада Лиско, Мичаковце, Бубрка, Солино, Телесниця Санна, Соколе, Хревт, Сенькавець, Хмель, Дверничок, Смольник, Журавин, Боберка, Дидева, Локець, Дзвиняч Гурни, Тарнава Тижна, Тарнава Вижна, Соколики, Бенева, Синяки, Івашківце, Жупане, Визлув, Опожець, Хашоване, Єленковате, Рожанка Вижна та хутори Набжегу, Врублик, Надолоне, Слюраря, Козиня, Сельниця (одноіменний із селом), Домброва, Ольшинка, Семовиця, Бахлява, Звижень Колин, Райський [24, арк. 18–20].

Під час переселення поряд із проведенням роз'яснювальної роботи широко застосовувався економічний тиск, який спрямовувався передусім проти заможних верств населення. У структурі виробництва дрібних і великих господарств провідне місце на той час посідали зернові, насамперед пшениця. Так, у 1938 р. у Східній Галичині пшениця становила понад 45% продукції [10, с. 229]. Вилучене у поміщиків зерно передусім використовувалося для допомоги новоствореним колгоспам і радгоспам для здійснення весняної сівби. Крім того, зерно, картопля, насіння трав видавалося місцевим біднякам, розподілялося серед бідноти авансом в рахунок повернення з врожаю 1940 р. на загальних підставах [25, арк. 2]. Такі заходи мали на меті зруйнувати систему усталених економічних відносин західноукраїнського села, де значна частина працівників була змушена ставати сезонними або постійними найманими робітниками. Найбільша їх частина зосереджувалася у гірських районах Прикарпаття. Ці селяни були переважно зайняті у лісовому господарстві та деревообробній промисловості, а також виїжджали на сезонні заробітки у низовинні райони [10, с. 233]. Навіть не скликаючи представників досить поширених на території західноукраїнських областей кооперативів, було ліквідовано Ревізійний союз українських кооперативів. Підриваючи економічну могутність заможних селян, радянська влада ускладнювала становище й найманих працівників, змушуючи їх, серед іншого, й до переміщення в пошуках роботи на більші відстані. Частково ці працівники поглиналися будівництвами, що здійснювалися для потреб КОВО.

Переміщення населення на території Галичини мало місце у зв'язку із будівництвом споруд військового призначення, для чого

здійснювалися «трудої мобілізації». Так, на основі рішення ЦК КП/б/У та РНК УРСР «Про забезпечення робочою силою і підводами спеціального будівництва КОВО» у листопаді 1940 р. було визначено, що для участі у спецбудівництвах КОВО на території Львівської області мали бути залучені у порядку трудової повинності з оплатою праці 7000 осіб та 3200 осіб – у Дрогобицькій області [27, арк. 14]. Разом з цим Постановою РНК і ЦК КП/б/У «Про забезпечення у 1941 р. спеціального будівництва Київського Особливого Військового Округу робочими кадрами і гужовим транспортом» передбачалося затвердити план оргнабору робітників у східних областях УРСР у кількості 9000 осіб, а також виділення щоденно 10000 робітників та 660 їздових зі складу населення західноукраїнських областей для здійснення будівництва військових об'єктів КОВО [28, арк. 52]. А Постановою РНК УРСР і ЦК КП/б/У «Про заходи по забезпеченню будівництва танкоремонтних заводів Наромсередмашу СРСР у 1941 р. в Кременчуці і Тарнополі» Полтавська і Тарнопільська обласні ради та відповідні обкоми КП/б/У зобов'язувалися забезпечити у межах своїх областей набір робітників для здійснення будівництва у кількості 1100 осіб [28, арк. 83].

Певні зміни поселенської структури населення Галичини відбулися після приєднання до СРСР колишніх територій Румунії у 1940 р. у зв'язку із відповідними змінами державного кордону. Постановою РНК і ЦК КП/б/У УРСР «Про виключення населених пунктів, розташованих на колишньому кордоні із Румунією, з переліку населених пунктів, що входили до 800-метрової прикордонної смуги» дозволялося жителям населених пунктів, які були виключені із переліку тих, що входили до 800-метрової прикордонної смуги, повертатися до попереднього місця проживання. Облвиконкоми і обкоми КП/б/У Станіславської і Тарнопільської областей зобов'язувалися роз'яснити жителям, що їм дозволяється повернення із поверненням їм усіх будівель і земельних ділянок. У тих випадках, коли будинки були вже розібрані, належало надати допомогу матеріалами для будівництва нових. У Станіславській області до таких населених пунктів було віднесено села Гринява, Фереску, Стебне, Усцеріки, Білоберезівка, Ростюки, Рожонь-Вельки, Кобаки, Рибне, Попієльники, Тучани, Драгасинув, Барвнкове, Губки, Княже, Залуца, Завале, Гелошино, Яблониця, Полянки, Довгопіль,

Дудюф, Слобудка, Серафилце, Кулачин та хутори Снятин, Червоне, Козенець. У Тарнопільській області – села Печарна, Добровляни, Грудек, Косцельники, Засулинце, Синув, Колодрубка, Горошева, Усьцебискупе, Худиковща, Ольховець, Вольковце, Дзвиногруд, Трубчин, Беловце, Окопи, Козачувка [26, арк. 109–112].

Загалом упродовж 1940–1941 рр. на території західноукраїнських областей радянськими органами було здійснено чотири масові депортації. У грудні 1939 р. Політбюро ЦК ВКП/б/ прийняло рішення про виселення військових осадників, цивільних колоністів та працівників державної лісової охорони [16]. У лютому 1940 р., згідно з даними НКВС УРСР, було депортовано 17,2 тис. сімей загальною кількістю 89,1 тис. осіб. Переважну більшість цих людей становили поляки, яких відправляли на спецпоселення до Російської Федерації та Казахстану. У квітні 1940 р. було здійснено операцію з переселення членів сімей репресованих «антирадянських елементів». Виселенню підлягали сім'ї офіцерів, урядників, поліцейських, поміщиків, промисловців та членів націоналістичних партій і громадських організацій. У ході цієї операції було депортовано близько 10,5 тис. сімей загальною кількістю 32,1 тис. осіб. Більшість депортованих становили поляки (24 тис. осіб), українці (6,3 тис. осіб) та євреї (1,3 тис.). Сім'ї репресованих виселяли до Казахської РСР на термін у 10 років. У червні 1940 р. радянське керівництво здійснило третю масову депортацію, в ході якої виселялися біженці, які на початку Другої світової війни втекли до східних воєводств Польщі і намагалися повернутися на рідні землі, які на той час опинилися під владою Німеччини, але не отримали відповідного дозволу німецького уряду. До північних районів СРСР у ході третьої операції з депортації було виселено 24,7 тис. сімей або майже 57,8 тис. осіб, абсолютну більшість яких становили євреї. А у травні 1941 р. було здійснено четверту масову операцію, спрямовану проти «соціально ворожого елементу» – учасників контрреволюційних партій, націоналістичних організацій, колишніх чиновників, фабрикантів, поміщиків, поліцейських, жандармів, а також членів їх сімей. У ході цієї акції на спецпоселення до Російської Федерації і Казахської РСР було виселено близько 12000 осіб [1, с. 23]. Усього впродовж 1939–1941 рр. з колишніх Волинського, Львівського, Тарнопільського, Станіславського воєводств було вивезено

майже 550000 осіб. Жертвами насильницького переселення став майже кожний десятий житель Західної України [18, с. 585].

Проте шляхом проведення репресій, здійснення перетворень у економічній та соціальній сферах радянська влада не змогла виокремити серед населення Галичини так званій «актив», який би підтримував радянізацію краю. На думку М. Литвина та О. Луцького, проголосивши конфіскацію землеволодінь поміщиків, монастирів і державних чиновників, радянські органи зробили спробу передати конфісковані землі та худобу місцевим селянам для того, щоб заручитися їхньою підтримкою. Але це не дало бажаного результату [12, с. 138]. М. Головко констатував, що на західноукраїнські землі, де селяни звикли до одноосібного господарювання, було перенесено досвід «суцільної колективізації», опір якій він пояснював стійким психологічним стереотипом, що від наявності землі, худоби, продуктивності господарства залежав соціальний статус мешканців сіл [3, с. 224]. В. Півоварчук зазначав, що прагнення радянських урядовців залучити селян до розподілу конфіскованої землі не досягало бажаного ефекту через небажання долучатися до такого протизаконного з погляду усталених традицій акту. Саме тому в Галичині були поширені випадки, коли селяни відмовлялися брати у користування землю з конфіскованих наділів [17].

Продовжуючи думку дослідників, слід зазначити, що однією з причин того, що радянській владі не вдалося у той час схилити на свій бік значну частину галичан, була специфіка поселенської структури населення. Поселення, розміщені поблизу річок, сухопутних транспортних шляхів сполучення в Галичині існували поруч з важкодоступними гірськими поселеннями. Специфіка розміщення житла в горах передбачала відносно великі ділянки землі, які використовувалися під пасовиська. Тому відстань між будинками зі складу одного села у краї могла сягати навіть кількох кілометрів. Це визначало специфіку стосунків у сфері взаємодопомоги. Для жителів гір вкрай важливо було розраховувати на власні сили, оскільки у скрутній ситуації допомога найчастіше не могла бути надана відносно швидко. Але й без підтримки сусідів у скрутні часи вижити було надзвичайно складно. Це зумовлювало індивідуалізм місцевих жителів, їх відданість рідній землі та родині, які формувалися в складних умовах ведення господарства в горах. Поряд з цим у

світоглядні орієнтири міцно вкоріювалися добросусідські відносини та орієнтація на оцінку власних дій залежно від суджень односельців. В таких умовах формувалося й уявлення про доцільність сезонних заробітків, ефективність яких оцінювалася не стільки тим, що особа може досягнути у іншому місці, скільки тим, як результати її праці відіб'ються на добробуті її сім'ї у рідному селі. До речі, подібне ставлення до заробітків збереглося у багатьох сільських поселеннях Галичини й донині.

Руйнування усталених традицій та поселенської структури радянською владою у прагненні до колективізації сільського господарства наштовхувалося на принципове нерозуміння економічного ефекту від колективного ведення господарства. Приватно-власницька ініціатива у підприємництві виступала основою економічної діяльності і ґрунтувалася, серед іншого, на тому, що місцеві жителі краще можуть розпоряджатися наявними ресурсами, аніж урядовці, які не знали місцевих умов. До речі, подібні висновки містило дослідження одного із лауреатів Нобелівської премії з економіки Елінора Остром.

Залучення галичан до виконання робіт у інтересах КОВО з їх переміщенням на більш далекі відстані від звичних їм, на думку багатьох працівників, не могло забезпечити сталого заробітку саме через зростання відстаней переміщення зі збільшенням часу на дорогу і харчування та додатковим зношуванням транспортних засобів.

Висновки. Зміни в етнічній і етносоціальній структурі населення Галичини протягом 1939–1941 рр. відбувалися в умовах радянзації краю, яка проходила із широким застосуванням насильства. Основними інструментами здійснення політики сталінського режиму щодо зміни етносоціальної структури населення стали репресії, депортації за соціальною або етнічною ознаками, примусове переміщення жителів населених пунктів для спорудження військових об'єктів КОВО різного призначення (до останнього часу такі дії не визнані депортаціями) та облаштування державного кордону, а також посилення податкового тиску на заможне селянство та поява нових соціальних одиниць – військовослужбовців та працівників технічних служб Червоної Армії, співробітників спецслужб, представників партійного та радянського апарату, робітничо-технічних кадрів. Унаслідок масових депортацій зменшилася питома вага

польського та єврейського населення у краї. Частина місцевих українців також була депортована, а на їх місце почали прибувати українці зі східноукраїнських областей та росіяни.

Унаслідок переселення та відселення жителів із 800-метрової прикордонної смуги впродовж короткого проміжку часу було зруйновано багато сільських населених пунктів, відродити значну частину з яких не вдалося й у більш пізній період. Відселення супроводжувалося також ущільненням мешканців певних населених пунктів за рахунок підселення до них родичів зі зруйнованих осель.

Процес переселення відбувався за рахунок широкого застосування насильства, до якого, окрім загонів НКВС, долучалися й підрозділи Червоної Армії. Військові визначали й межі переселення жителів для розширення полігона КОВО у Львівській області. Зростання дальності стрільби ствольної артилерії (а пізніше й керованих ракет) зумовлювало розширення меж полігона. При цьому практично всі села, які перебували у межах полігона, повністю руйнувалися і у подальшому не відновлювалися. Але, незважаючи на численні звернення до сучасних органів влади України, абсолютна більшість громадян з колишніх сіл, які розташовані на території так званого Яворівського полігона (сучасний Міжнародний центр миротворчості та безпеки), не отримали статусу депортованих.

Скороченню переміщення населення Галичини у пошуку роботи сприяли також репресії радянської влади проти заможних селян, які вдавалися до найму працівників на період виконання сезонних робіт. А виселення працівників лісової сторожі перешкоджало виконанню робіт у лісовому господарстві, що для частини мешканців гірських поселень забезпечувало основний заробіток. Переміщення населення Галичини для будівництва різних об'єктів на Донбасі мало порівняно менші масштаби, ніж на території східноукраїнських областей, що зумовлювалося як відносно невеликим періодом панування радянської влади, так і менталітетом місцевих жителів. При цьому значна частина працівників, задіяних на будівництві військових об'єктів КОВО, повернулася до рідного краю.

Загалом зміни етнічної та етносоціальної структури населення Галичини, ініційовані радянською владою, негативно сприймалися місцевими жителями, що зумовлювало масовість підтримки дій

українських повстанців. Політичне рішення про депортацію частини місцевого населення стало одним із важливих факторів, який спричинив тривале збройне протистояння на українських землях.

---

1. Баран В. Пекуча правда історії: документи ГДА-СБ України про діяльність радянських органів державної безпеки у 1939–1941 рр. / В. Баран, В. Даниленко // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 3–32.

2. Вихристенко В. Спецслужби в геноциді України / В. Вихристенко. – Одеса: Маяк, 2002. –176 с.

3. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 – 1945 рр. / Микола Головка. – К. : Олан, 2004. – 704 с.

4. Дашкович М. Танки й іграшки [Електронний ресурс] / М. Дашкович. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Travel/31840>

5. Доповідна записка заступника наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулова та наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії про підсумки агентурно-слідчої роботи у м. Самборі Львівської області від 3 жовтня 1939 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 211.

6. Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР П. Мешика заступнику наркома державної безпеки СРСР Б. Кобулову про організацію роботи з ліквідації ОУН від 26 березня 1941 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 346–347.

7. Записка по проводу наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова начальнику ГЕУ НКВС СРСР Б. Кобулову про осіб, заарештованих у Західній Україні від 27 листопада 1939 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 265.

8. Із наказу НКВС УРСР про усунення недоліків у веденні справ на порушників державного кордону від 22 лютого 1940 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 107–108.

9. Із повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії про роботу оперативно-чекістських груп у Західній Україні від 13 жовтня 1939 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 233.

10. Історія українського селянства. – У 2 томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2006. – 654 с.

11. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О.Я. Калакура. – К.: ІПіЕНД, 2007. – 508 с.

12. Литвин М.Р. 1939. Західні землі України / М.Р. Литвин, О.І. Луцький, К.Є. Науменко. – Л., 1999. – 151 с.

13. Мартинець С. Таємниця Яворівського полігона [Електронний ресурс] / С. Мартинець. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1171/163/41690/>

14. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. – К.: ІПіЕНД, 2000. – 356 с.

15. Огляд діяльності органів НКВС у західних областях УРСР у січні–червні 1941 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 353–359.

16. Письмо НКВД СССР № 1180/б в СНК СССР с проектом постановления СНК СССР по вопросу выселения лиц из западных областей Украины и Белоруссии и порядка выселения этих лиц от 5 апреля 1940 г. // Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: сб. док. Т. 1: Накануне: Кн. 1 (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.). – Москва: Книга и бизнес, 1995. – С. 168–171.

17. Півоварчук В.М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / В.М. Півоварчук. – Л., 2000. – 16 с.

18. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст: історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – 944 с.

19. Спецповідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії про результати операції з арешту офіцерів колишньої польської армії на території західних областей України // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 283.

20. Спецповідомлення заступника наркома внутрішніх справ УРСР В. Меркулова та наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова начальнику секретаріату НКВС СРСР С. Мамулову про кількість осіб, заарештованих у Західній Україні від 3 жовтня 1939 р. // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр.: документи ГДА СБ України / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 213.

21. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920 – 1945 / J. Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa: RYTM, 2003. – 431 s.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 35, 151+1 арк.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 36, 126+1 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 37, 65+1 арк.
25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 38, 95+1 арк.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 39, 151+1 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 41, 98+1 арк.
28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 42, 95+1 арк.